कृषी क्षेत्रातील प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेचा विश्लेषणात्मक अभ्यास: एक विशेष संदर्भ नांदेड जिल्हा

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,नांदेड

वाणिज्य व व्यवस्थापन विद्याशाखेअंतर्गत वाणिज्य विषयातील पीएच.डी पदवीसाठी सादर करावयाचा संशोधन आराखडा.

संशोधक

वडजे संभाजी जयवंतराव

(M.Com, B.ed)

मार्गदर्शक

डॉ.डी.एस.यादव

सहाय्यक प्राध्यापक

(M.Com, GDC & A, SET, Ph.D)

विभाग प्रमुख

व्यावसायिक आणि औद्योगिक कायदा

पिपल्स कॉलेज, नांदेड

संशोधन केंद्र

पिपल्स कॉलेज, नांदेड

डिसेंबर 2024

अनुक्रमणिका

अनुक्रमांक	शीर्षक	पृष्ठक्रमांक
1	प्रस्तावना	3
2	विमा म्हणजे काय	4
3	अभ्यास समस्या	4
4	अभ्यास महत्त्व	5
5	साहित्याची समीक्षा	6
6	अभ्यासाचे उद्देश	6
7	गृहीत कृत्य	7
8	संशोधन पद्धत	8
9	माहिती संकलन	9
10	माहिती नमुना रचना	10
11	संशोधनाची व्याप्ती	11
12	प्रकरण नियोजन	12
13	संदर्भ ग्रंथ	13

कृषी क्षेत्रातील प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेचा विश्लेषणात्मक अभ्यास: एक विशेष संदर्भ नांदेड जिल्हा

प्रस्तावना

भारत एक कृषिप्रधान देश आहे, ज्यात बहुसंख्य शेतकरी आपले उत्पन्न पिकांवर अवलंबून ठेवतात. परंतु, शेतीतील अनिश्चितता, नैसर्गिक आपत्त्या, हवामानातील बदल, तसेच रोग आणि कीटकांच्या हल्ल्यांमुळे शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नावर मोठा परिणाम होतो. या समस्यांचा सामना करण्यासाठी भारतीय सरकारने "प्रधानमंत्री पीक विमा योजना" (PMFBY) २०१६ मध्ये सुरु केली. या योजनेचे उद्दिष्ट शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिकांच्या नुकसानीपासून आर्थिक संरक्षण प्रदान करणे आहे. पीक विमा योजना शेतकऱ्यांना नैसर्गिक आपत्ती, रोग, कीटक हल्ला, तसेच इतर विविध घटकांमुळे होणाऱ्या नुकसानीपासून मदत करण्यासाठी डिज़ाइन करण्यात आलेली आहे.नांदेड जिल्हा महाराष्ट्र राज्यातील एक महत्त्वपूर्ण कृषीक्षेत्र आहे. येथे शेतकरी मुख्यतः ऊस, सोयाबीन, मका, गहू, तूर आणि विविध भाजीपाला पिके घेतात. याव्यतिरिक्त, नांदेड जिल्ह्यात दुष्काळ, अतिवृष्टी, आणि मोक्याच्या पिकांवर असलेल्या नैसर्गिक आपत्त्या शेतकऱ्यांसाठी एक मोठा धोका आहेत. अशा परिस्थितीत पीक विमा योजना या शेतकऱ्यांच्या अडचणी कमी करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण ठरू शकते. या संदर्भात, नांदेड जिल्ह्यातील पीक विमा योजनाची प्रभावीता आणि अडचणींचा अभ्यास हा या शोधनिबंधाचा प्रमुख उद्देश आहे.पीक विमा योजना सुरु झाल्यापासून, शेतकऱ्यांना विविध प्रकारे फायदे मिळाले आहेत. या योजनेमध्ये शेतकऱ्यांना पिकांच्या नुकसानीची भरपाई मिळवण्यासाठी निश्चित प्रीमियम रक्कम भरावी लागते. यामध्ये सरकार देखील महत्त्वाची भूमिका बजावते, कारण ते पिकांच्या नुकसानीची भरपाई करण्यासाठी शेतकऱ्यांना सहाय्य देते. तथापि, नांदेड जिल्ह्यात शेतकऱ्यांच्या पीक विमा योजनांमध्ये काही समस्याही दिसून आलेल्या आहेत. योजना कशी कार्यान्वित केली जाते, शेतकऱ्यांना त्याची माहिती किती सुलभपणे मिळते, आणि त्यांचा पीक विमा योजनांवर विश्वास किती आहे, यासंबंधी विविध प्रश्न उपस्थित होतात. या अभ्यासात नांदेड

जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या पीक विमा योजनांच्या प्रभावीतेचा आणि अडचणींचा सखोल अभ्यास केला जाईल. यामध्ये शेतकऱ्यांच्या अनुभवांचा समावेश केला जाईल, ज्यात शेतकऱ्यांनी पीक विमा योजनेचा फायदा किंवा तोटा कसा अनुभवला हे समजून घेण्याचा प्रयत्न केला जाईल. यासोबतच, पीक विमा योजनेच्या यशस्विता आणि त्या संदर्भात प्रशासनिक पातळीवर करण्यात आलेल्या उपाययोजनांचा विश्लेषण करण्यात येईल. अशाप्रकारे, हा शोधनिबंध प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेच्या कार्यक्षमतेवर, त्याच्या अंमलबजावणीतील अडचणी आणि pg. 4नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या पातळीवर होणाऱ्या परिणामांचा सखोल विश्लेषण करण्याचा एक प्रयत्न आहे. यामुळे भविष्यात अधिक प्रभावी धोरण निर्माण करण्यासाठी मार्गदर्शन मिळू शकेल.

- **विमा म्हणजे काय**

विमा एक आर्थिक नुकसानापासून संरक्षणाचे साधन आहे. विमा हा प्रामुख्याने जोखीम व्यवस्थापनाचा एक प्रकार आहे. आकस्मित किंवा अनिश्चित नुकसानीच्या जोखीमीपासून बचाव किंवा संरक्षण करण्यासाठी वापरले जाणारे यंत्र म्हणजे विमा होय.

विमा रक्कम प्रदान करणाऱ्या व्यक्तीला विमाकंपनी असे म्हणतात. तर विमा घेणाऱ्या व्यक्तीला विमाधारक असे म्हणले जाते. विमा कंपनी विमा धारकाकडून जी रक्कम घेते त्याला विमा प्रीमियम असे म्हणले जाते. विमा कंपनी आणि विमाधारक यांच्यात एक करार केला जातो ज्यात विमाधारक संरक्षण किंवा आर्थिक जोखीमेच्या बदल्यात प्रीमियम भरतो. विमा धारकाला काही नुकसान झाल्यास विमा कंपनी विमा पॉलिसीच्या अटीनुसार त्यांना भरपाई देते जीवन विमा, आरोग्य विमा, मालमत्ता विमा असे अनेक विम्याचे प्रकार आहेत. विम्याचा मुख्य उद्देश मनशांती ,आर्थिक संरक्षण, जोखीम व्यवस्थापन विमाधारकाला पुरविणे आहे .

- **अभ्यास समस्या**

प्रधानमंत्री पीक विमा योजना (PMFBY) शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिकांवरील विविध प्रकारच्या नुकसानीपासून संरक्षण देण्यासाठी सुरु केली गेली होती. याचा मुख्य उद्देश म्हणजे शेतकऱ्यांना हवामानातील बदल, नैसर्गिक आपत्ती, रोग आणि कीटक हल्ल्यांमुळे

होणाऱ्या पिकांच्या नुकसानीपासून आर्थिक सुरक्षा प्रदान करणे आहे. तथापि, या योजनेच्या अंमलबजावणीतील अनेक अडचणी आणि शेतकऱ्यांच्या अनुभवांमुळे ती योजना अत्यंत प्रभावी ठरली असे म्हटले जात नाही. नांदेड जिल्हा, जो महाराष्ट्रातील कृषी प्रधान जिल्हा आहे, येथे शेतकऱ्यांना विविध समस्यांचा सामना करावा लागतो, जसे की दुष्काळ, अतिवृष्टी, पिकांचा रोग आणि कीटकांचा प्रकोप. पीक विमा योजनांच्या संदर्भात शेतकऱ्यांच्या अनुभवांची विविधता आहे. काही शेतकरी योजनेचा लाभ घेत आहेत, तर अनेक शेतकऱ्यांना पीक विम्याच्या लाभांसाठी आवश्यक असलेली प्रक्रिया आणि माहिती मिळवण्यात अडचणी येत आहेत. अनेक शेतकऱ्यांचा असा समज आहे की, या योजनेचा लाभ त्यांना वेळेत मिळत नाही, किंवा त्यांना आवश्यक असलेल्या पिकांच्या नुकसानीसाठी उचित भरपाई मिळत नाही. याव्यतिरिक्त, काही शेतकऱ्यांना योजनेच्या अटी व शर्ती, प्रीमियमचे प्रमाण, आणि पॉलिसीच्या वापराबाबत अवधान कमी असतो. नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या अनुभवांचा अभ्यास करून योजनेच्या कार्यक्षमतेची आणि अडचणींची तपासणी करण्याची आवश्यकता आहे.

- **अभ्यास महत्त्व**

प्रधानमंत्री पीक विमा योजना (PMFBY) शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिकांच्या नुकसानीपासून संरक्षण देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण पाऊल आहे. विशेषतः भारतात, जिथे कृषी क्षेत्रावर शेतकऱ्यांचे जीवन आणि अर्थव्यवस्था अवलंबून आहे, पीक विमा योजना शेतकऱ्यांना आपत्कालीन परिस्थितीत आर्थिक साहाय्य मिळवण्यास मदत करते. यामुळे शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नावर होणाऱ्या अनपेक्षित संकटांचा प्रभाव कमी होतो. या योजनेच्या अंमलबजावणीचा एक महत्त्वपूर्ण परिप्रेक्ष्य नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांचा आहे, कारण या जिल्ह्यात कृषी उत्पादनावर विविध समस्या उद्‌भवतात, जसे की दुष्काळ, अतिवृष्टी, कीटक हल्ले, आणि रोग. या समस्यांचा शेतकऱ्यांच्या जीवनावर मोठा परिणाम होतो, त्यामुळे पीक विमा योजना त्यांच्यासाठी अत्यंत आवश्यक ठरते. या अभ्यासाचे महत्त्व त्यामध्ये आहे कारण तो नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या प्रत्यक्ष अनुभवावर आधारित आहे. पीक विमा योजनांच्या अंमलबजावणीमध्ये शेतकऱ्यांना असलेली अडचण, योजना कशी कार्यान्वित केली जाते, शेतकऱ्यांना योग्य प्रमाणात माहिती मिळत आहे का, याबद्दलचे सखोल विश्लेषण करणे आवश्यक आहे. यामुळे

शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिकांसाठी अधिक फायदेशीर भरपाई मिळवण्यासाठी सुधारणा सुचवली जाऊ शकतात. या अभ्यासामुळे पीक विमा योजनेच्या कार्यक्षमतेवर एक व्यापक दृष्टिकोन प्राप्त होईल, ज्यामुळे या योजनेचे फायदे अधिक शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचवता येतील. तसेच, सरकार आणि प्रशासनासाठी योजनेची अंमलबजावणी अधिक सुलभ आणि प्रभावी करण्यासाठी मार्गदर्शन मिळू शकते. नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या समस्या आणि योजनेच्या अंमलबजावणीतील अडचणी समजून घेऊन या क्षेत्रातील धोरणात्मक सुधारणा सुचवता येतील.

- **साहित्याची समीक्षा**

सध्याच्या अभ्यासाच्या संशोधन विषयाशी संबंधित विस्तृत साहित्याचे पुनरावलोकन केले आहे.

1) बिंदिया कुणाल सोनल आणि त्रिवेद (2013) पीक विमा: सार्वत्रिकपणे शेती ही जोखीम आणि अनिश्चिततेवर अवलंबून असते पीक विमा हा शेतकऱ्याच्या होणाऱ्या नुकसानीच्या व्यवस्थापन करण्याचा एक पर्याय मार्ग आहे किंवा उत्पन्नाचा स्त्रोत आहे.
2) राजू. एस आणि चांद. R (2008) P: भारतातील कृषी विमा समस्या आणि संभाव्यता शेतकऱ्यांना मजबूत उत्पन्न स्थिर ठेवण्यास पीक विमा मदत करतो तर अनपेक्षित कृषी आपत्ती निर्माण झाल्यास शेतकऱ्याचे उत्पन्न स्थिर ठेवण्यास पीक विमा शेतकऱ्यांना फायदेशीर ठरते.
3) कृषी आणि शेतकरी कल्याण मंत्रालय: देशात 2016 च्या खरीप हंगामापासून प्रधानमंत्री पीक विमा योजना सुरू करण्यात आली या योजनेत शेतकऱ्यांना पेरणीपूर्वीपासून ते कापणी नंतरच्या नुकसानी पर्यंत जोखीमेचा समावेश केला जातो ज्यात नैसर्गिक जोखीमेमुळे किंवा इतर कोणत्याही अन अपेक्षित घटनेमुळे पिकाचे नुकसान झाल्यास तेवढे नुकसान भरपाई विम्याच्या स्वरूपात शेतकऱ्याला प्रदान केली जाते.

- **अभ्यासाचे उद्देश**

1) नांदेड जिल्ह्यात पीक विमा योजनेची कार्यक्षमता तपासून तिचा शेतकऱ्यांवरील प्रभाव जाणून घेणे.

2) पीक विमा योजनांचा वापर करणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या अनुभवांचे विश्लेषण करून त्यांच्या समस्यांचा शोध घेणे.

3) शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिकांच्या नुकसानीसाठी दिलेल्या भरपाईची प्रक्रिया आणि त्याची प्रभावीता तपासणे.

4) नांदेड जिल्ह्यात पीक विमा योजनेच्या अंमलबजावणीमध्ये प्रशासनाच्या कार्यप्रणाली आणि त्याच्या अडचणींचा अभ्यास करणे.

5) शेतकऱ्यांना पीक विमा योजनेच्या दाव्यांची प्रक्रिया कशी सुकर केली जाऊ शकते, यावर विचार करणे.

6) नांदेड जिल्ह्यात विविध नैसर्गिक आपत्तींमुळे होणाऱ्या नुकसानीसाठी पीक विमा योजनेची कार्यक्षमता तपासणे.

7) पिक विम्याच्या योजनेमुळे शेतकऱ्याच्या सामाजिक व आर्थिकतेवर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास.

- **गृहीत कृत्य**

1) H1 प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेच्या अंमलबजावणीमुळे नांदेड जिल्ह्यातील कृषी क्षेत्राच्या विकासावर परिणाम होतो.

   Ho प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेच्या अंमलबजावणीमुळे नांदेड जिल्ह्यातील कृषी क्षेत्राच्या विकासावर परिणाम होत नाही.

2) H1 प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेबद्दल शेतकऱ्यांना माहिती आहे.

   H0 प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेबद्दल शेतकऱ्यांना माहिती नाही.

3) H1 नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांमध्ये प्रधानमंत्री पीक विमा योजने बद्ल समाधानाची पातळी आणि समज यामध्ये लक्षणीय असमानता आहे.

   H0 नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांमध्ये प्रधानमंत्री पीक विमा योजने बद्ल समाधानाची पातळी आणि समज यामध्ये लक्षणीय असमानता नाही.

4) H1 प्रधानमंत्री पीक विमा योजना)PMFBY) योजनेची कार्यप्रणाली शेतकऱ्यांसाठी सोयीस्कर आणि प्रभावी आहे.

   H0 प्रधानमंत्री पीक विमा योजना)PMFBY) योजनेची कार्यप्रणाली शेतकऱ्यांसाठी सोयीस्कर आणि प्रभावी नाही.

5) H1 जिल्ह्यातील कृषी परिस्थिती आणि पीक विमा योजनेची परिणामकारकता यामध्ये एक सुसंगत संबंध आहे.

H0 जिल्ह्यातील कृषी परिस्थिती आणि पीक विमा योजनेची परिणामकारकता यामध्ये एक सुसंगत संबंध नाही.

- **संशोधन पद्धत**

प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेच्या विश्लेषणात्मक अभ्यासासाठी मिश्र पद्धतींचा (Mixed Methods Approach) वापर केला जाईल, ज्यामध्ये गुणात्मक (Qualitative) आणि मात्रात्मक (Quantitative) संशोधन पद्धतींचा समावेश असेल. नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या अनुभवांचा, समस्यांचा, आणि योजनेच्या कार्यक्षमतेचा तपास करण्यासाठी या पद्धतीचा वापर करण्यात येईल.

1. **मात्रात्मक संशोधन (Quantitative Research)**: मात्रात्मक पद्धतीचा वापर शेतकऱ्यांच्या पीक विमा योजनेंतील सहभागाचे प्रमाण, पिकांच्या नुकसानीसाठी मिळालेल्या भरपाईची रक्कम, आणि योजनेचा आर्थिक प्रभाव याचे विश्लेषण करण्यासाठी केला जाईल. यासाठी नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांमध्ये यादृच्छिक (Random) पद्धतीने सर्वेक्षण (Survey) केले जाईल. सर्वेक्षणात शेतकऱ्यांच्या पीक विमा योजनेंतर्गत विविध अनुभव, अपेक्षा, अडचणी, आणि भरपाईची प्रक्रिया यावर प्रश्न विचारले जातील.

   माहिती संग्रहणानंतर सांख्यिकीय पद्धती वापरून त्याचे विश्लेषण केले जाईल, जसे की सरासरी, टॅस्ट, आणि चौरस परीक्षण (Cross-tabulation), जेणेकरून योजना कशी कार्यान्वित होत आहे याचा सुस्पष्ट अहवाल मिळू शकेल.

2. **गुणात्मक संशोधन (Qualitative Research)**: गुणात्मक पद्धती अंतर्गत, शेतकऱ्यांसोबत गट चर्चा (Focus Group Discussions) आणि मुलाखती (Interviews) घेतल्या जातील. यामध्ये शेतकऱ्यांच्या प्रत्यक्ष अनुभवांचा सखोल अभ्यास करण्यात येईल. या चर्चांमध्ये पीक विमा योजनेच्या अडचणी, प्रशासनाचे

समर्थन, योजनेतील प्रक्रियांचे स्पष्टता, आणि शेतकऱ्यांचा विश्वास या बाबींचा अभ्यास केला जाईल. यामुळे शेतकऱ्यांच्या मानसिकतेचा, त्यांच्या समस्या आणि अपेक्षांचा विस्तृत दृष्टिकोन प्राप्त होईल.

- **माहिती संकलन**

या शोधनिबंधात प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेच्या विश्लेषणात्मक अभ्यासासाठी माहिती संकलनाची प्रक्रिया दोन प्रमुख प्रकारांत केली जाईल.

1) **प्राथमिक माहिती संकलन**

2) **द्वितीयक माहिती संकलन**.

1. प्राथमिक माहिती संकलन:- प्राथमिक माहिती संकलनाचा मुख्य उद्देश शेतकऱ्यांच्या प्रत्यक्ष अनुभवांचा आणि पीक विमा योजनेच्या कार्यक्षमतेचा अभ्यास करणे आहे. यासाठी खालील पद्धतींचा वापर केला जाईल.

1) **सर्वेक्षण(Survey)**:

नांदेड जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांसाठी एक संरचित प्रश्नावली तयार केली जाईल. यामध्ये शेतकऱ्यांच्या पीक विमा योजनेतील सहभाग, अडचणी, लाभ, आणि भरपाई प्रक्रियेतील अनुभव यांवर प्रश्न असतील. यादृच्छिक पद्धतीने शेतकऱ्यांचा नमुना घेतला जाईल, ज्यामध्ये जिल्ह्याच्या विविध भागांतील शेतकऱ्यांचा समावेश केला जाईल. प्रश्नावलीमध्ये प्रमाणिकता आणि तटस्थता सुनिश्चित करण्यासाठी पायलट टेस्टिंग केली जाईल.

2) **गट चर्चा (**Focus GroupDiscussions-FGDs**)**:

शेतकऱ्यांच्या गटांच्या माध्यमातून अधिक सखोल माहिती संकलित केली जाईल. प्रत्येक गट चर्चा साधारणतः ८-१० शेतकऱ्यांचा समूह असेल. या चर्चांमध्ये पीक विमा योजनेच्या अडचणी, शेतकऱ्यांचा अनुभव, प्रशासनाचे योगदान, आणि योजनाची अंमलबजावणी यावर चर्चा केली जाईल.

3) **मुलाखती(Interviews)**:

शेतकऱ्यांसोबत व्यक्तिशः मुलाखती घेतल्या जातील. या मुलाखतीत शेतकऱ्यांच्या

व्यक्तिगत अनुभवांवर अधिक विचार केला जाईल, जसे की योजनेच्या अंमलबजावणीचे अनुभव, त्यांचे मुद्देसुद विचार, वतीने मिळवलेली भरपाई आणि इतर समस्यांचा सामना.

2. द्वितीयक माहिती संकलन

द्वितीयक माहिती संकलनाचा मुख्य उद्देश पीक विमा योजनेच्या अंमलबजावणीच्या इतिहासाची आणि कार्यप्रणालीची माहिती मिळवणे आहे. यासाठी खालील स्रोतांचा वापर केला जाईल:

1) **सरकारी अहवाल आणि नोंदी (Government Reports and Records)**:
नांदेड जिल्हा कृषी विभाग, विमा कंपन्या, आणि राज्य सरकारचे पीक विमा योजना संदर्भातील अहवाल व नोंदी जमा केल्या जातील. यामध्ये पीक विमा योजनेअंतर्गत दाखल केलेले दावे, शेतकऱ्यांना मिळालेली भरपाई, आणि योजनेची कार्यक्षमता याबद्दलची माहिती मिळवली जाईल.
2) **विमा कंपन्यांच्या अहवालांचा उपयोग**:
पीक विमा योजनेच्या अंमलबजावणीतील विमा कंपन्यांच्या अहवालांचा उपयोग करून शेतकऱ्यांना दिलेल्या भरपाईचे प्रमाण, प्रक्रियेतील अडचणी, आणि विमा योजनेच्या कार्यक्षमतेचा तपास केला जाईल.
3) **सांख्यिकीय माहिती (Statistical Data)**:
नांदेड जिल्ह्यातील कृषी उत्पादन आणि पीक विमा योजनेच्या संदर्भातील सांख्यिकीय माहिती, जसे की पीक विमा योजनेअंतर्गत पिकांच्या नुकसानीची रक्कम, दाव्यांची संख्या, आणि शेतकऱ्यांचा सहभाग, मिळवून त्याचे विश्लेषण केले जाईल.

- **माहिती नमुना रचना**

प्रधानमंत्री विमा पीक योजना अंतर्गत मागच्या पाच वर्षांमध्ये प्रत्यक्ष लाभ घेणाऱ्या लोकसंख्या मधून नांदेड 800 नमुना संशोधनाच्या अभ्यासासाठी निवडण्यात आले संशोधनामुळे नमुना रचना निवडण्यासाठी सोयीस्कर नमुना पद्धत वापरण्यात आली आहे

- **नमुना निवड पद्धत**

  संशोधनामध्ये नमुना निवड करण्यासाठी नमुना निवडच्या अनेक पद्धती पैकी एक म्हणजे सोयीस्कर नमुना निवड पद्धतीचा अवलंब करण्यात आले आहे .

- **संशोधनाची व्याप्ती**

  संशोधन करत असताना संशोधनाची व्याप्ती पुढील प्रमाणे घेण्यात येईल.

- **भौगोलिक व्याप्ती**

भौगोलिक व्याप्ती **नांदेड जिल्हा** असेल, जो महाराष्ट्र राज्याचा एक कृषीप्रधान जिल्हा आहे. नांदेड जिल्हा दक्षिण मराठवाडा विभागात स्थित आहे आणि या जिल्ह्यातील कृषी उत्पादन अत्यंत विविध आहे, ज्यामध्ये प्रमुख पिकांमध्ये बागायती पिके, हरभरा, तूर, गहू, आणि भात यांचा समावेश आहे. याच कारणामुळे, या जिल्ह्यात पीक विमा योजनेचा प्रभाव विविध प्रकारच्या पिकांवर आणि विविध शेतकऱ्यांवर असतो.नांदेड जिल्ह्याची भौगोलिक स्थिती आणि कृषी पार्श्वभूमी लक्षात घेतल्यास, येथील शेतकऱ्यांना हवामानातील बदल, दुष्काळ, अतिवृष्टी, कीटक हल्ले, आणि रोग यांच्या विविध प्रकारच्या नैसर्गिक आपत्तींमुळे पिकांची मोठ्या प्रमाणात हानी होऊ शकते. यासाठी पीक विमा योजना शेतकऱ्यांना आर्थिक सुरक्षा प्रदान करण्याचा एक महत्त्वाचा उपाय ठरतो.या अभ्यासाच्या भौगोलिक व्याप्तीमध्ये नांदेड जिल्ह्यातील विविध तालुके यांचा समावेश असेल. प्रत्येक तालुक्याच्या कृषी परिस्थितीचे, पीक विमा योजनेतील सहभागी शेतकऱ्यांचे आणि त्यांच्या अनुभवांचे विश्लेषण करण्यात येईल. पीक विमा योजनेची कार्यक्षमता, शेतकऱ्यांपर्यंत त्याची पोहोच, तसेच शेतकऱ्यांना मिळणारी भरपाई आणि त्याचा त्यांच्या आर्थिक स्थितीवर होणारा प्रभाव याचा सखोल अभ्यास नांदेड जिल्ह्याच्या भौगोलिक परिप्रेक्ष्यातून केला जाईल.

- ऑपरेशनल व्याप्ती

  या संशोधनामध्ये नांदेड जिल्हयातील प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेच्या विविध समस्यांचा अभ्यासाचा समावेश आहे.

- कालावधीची व्याप्ती

  संशोधन अभ्यासात 2021 ते 2025 पर्यंतचा पाच वर्षाचा कालावधीची माहिती घेण्यात येणार आहे वरील पाच वर्षाचा अभ्यासाचा कालावधी मर्यादित आहे .

- **प्रकरण नियोजन**

  संशोधन अभ्यासात संशोधन करत असताना पुढील प्रकारे प्रकरण नियोजन करण्यात आले आहे

1) प्रकरण पहिले

   प्रस्तावना आणि संशोधन पद्धत

2) प्रकरण दुसरे

   साहित्य अभ्यास

3) प्रकरण तिसरे

   प्रधानमंत्री पीक विमा योजना, प्रस्तावना इतिहास आणि इतर माहिती , सरकारी योजना प्रकार

4) प्रकरण चौथे

   नांदेड जिल्हयातील कृषी परिस्थिती, पीक विमा योजनेच्या अंमलबजावणीतील अडचणी आणि सुधारणा, पीक विमा योजनेंतर्गत भरपाई प्रक्रिया आणि शेतकऱ्यांवरील आर्थिक प्रभाव.

5) प्रकरण पाचवे

   नांदेड जिल्हयात पीक विमा योजनेचे मूल्यांकन आणि कार्यक्षमतेचे विश्लेषण, माहितीचे विश्लेषण

6) प्रकरण सहावे

   संदर्भ ग्रंथ

- **संदर्भ ग्रंथ**

1) प्रधानमंत्री पीक विमा योजना. कृषी आणि शेतकरी कल्याण मंत्रालय, विभाग कृषी, सहकार आणि शेतकरी कल्याण. नवी दिल्ली: कृषी आणि शेतकरी मंत्रालय कल्याण.
2) भारतीय कृषी विमा कंपनी, NAIS ची कामगिरी, देश प्रोफाइल, www.aicofindia.org.
3) Wikipedia crop insurance
4) कृषी आणि शेतकरी कल्याण मंत्रालय http// pmfby.gov.in Agri insurance.gov.in
5) Bindiya Kunal Sonal and Trived (2013) crop insurance

संशोधक

वडजे संभाजी जयवंतराव

(M.Com, B.ed)

संशोधक मार्गदर्शक

डॉ.डी.एस.यादव

सहाय्यक प्राध्यापक

(M.Com, GDC & A, SET, Ph.D)

विभाग प्रमुख

व्यावसायिक आणि औद्योगिक कायदा